

"מורנו" להחזיר עטרה ליושנה

סמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

הלכות שמיטה

מצוות שמיטת כספים

יחידה מספר 22

התורה מצווה "מקץ שבע שנים תעשה שמיטה. וזה דבר השמיטה: שמוט כל בעל משה ידו אשר ישה ברעהו, לא יגוש את רעהו".
לכאורה "שמוט" משמעו לוותר על החוב. "לא יגוש" אוסר לדרוש את החוב.
זה מעלה שאלה: האם מקץ שבע שנים החוב בטל, או שמוטל עלינו להימנע מדרישתו? ביחידה זו נברר את הנושא הזה.
חלק מהבירור יעבור דרך הבנת משמעות "מקץ שבע שנים" – זמן שמיטת הכספים.

מהי מצוות שמיטת הכספים

דברים פרק טו, א-ב

מקץ שבע שנים תעשה שמיטה: וזה דבר השמיטה שמוט כל בעל משה ידו אשר ישה ברעהו לא יגוש את רעהו ואת אחיו כי קרא שמיטה לה:

התורה מצווה בשנת השמיטה ל"שמוט כל בעל משה ידו" (מלשון נושה חוב. אלו חובות כלולים בזה? בכך נעסוק ביחידה הבאה). האם המשמעות היא שבקץ השמיטה החוב כבר אינו קיים, או שהחוב עומד בעינו, אך אסור לתבוע את החוב?

במשנה נשמע שאמנם אסור לתבוע את החוב, אך ישנו עידוד מסוים להשיב את החוב:

משנה מסכת שביעית פרק י משנה ח

המחזיר חוב בשביעית¹ יאמר לו 'משמט אני'. אמר לו 'אף על פי כן' – יקבל ממנו, שנאמר 'וזה דבר השמיטה'

משנה מסכת שביעית פרק י משנה ט

המחזיר חוב בשביעית רוח חכמים נוחה ממנו

נתמקד במשנה הראשונה. המשנה מביאה את הפסוק "וזה דבר השמיטה" כמקור לדין המופיע בה. מדרש חז"ל הוא שבחירת התורה בלשון "דבר" איננה מקרית, אלא רומזת לנו שיש דיבור מסוים שרלוונטי לשמיטה. ומהו אותו הדיבור? לכאורה "משמט אני לך".

בפשטות המשנה אומרת שחלק ממצוות השמיטה היא לומר "משמט אני" לכל אדם שמבקש להשיב את חובו. אך יתכן והמשמעות רחבה יותר: יתכן חו כל מצוות שמיטת הכספים. המצווה היא **לומר** שהוא משמט. ראייה לכך ניתן לראות בסוף המשנה: מעת שאמר שהוא משמט, אין מניעה לקחת את החוב (בלא לתבוע אותו, כמובן). אם כך, יתכן וכל הדרישה היא לומר שהוא משמט, שנאמר "וזה דבר השמיטה" – החובה היא לדבר שמיטה (כמובן שגם אסור לתבוע את החוב, כפי שנאמר בהמשך הפסוק), אך החוב אינו מחוק.

לחידוד הדברים: לפי האפשרות הראשונה, מהות שמיטת הכספים היא ביטול החובות. החידוש הוא שהאמירה בפיו היא חלק מהמצווה. לפי האפשרות השנייה, החוב אינו בטל. מהות שמיטת הכספים היא האמירה שאינו מעוניין לקבל את החוב, למרות שהחוב עדיין בתוקפו. לפי הבנה זו מאוד מובן מדוע חז"ל מעודדים את השבת החוב למרות שמיטת הכספים, ומדוע מותר לקבל את החוב. מעת שקבע שאינו נושה את החוב, השמיטה התקיימה, אך נכון שהלווה ישיב את החוב.

¹ בשביעית, או אחרי השביעית? נעסוק בכך בהמשך

לפי האפשרות הראשונה לכאורה צריכים לבאר שאמנם אין חוב, ובכל זאת אין זה ראוי לנצל את שמיטת החובות. ראוי להשיב הלוואות לא רק בגלל שיש להן תוקף משפטי (שבטל בשמיטת הכספים), אלא גם מכיוון שאין זה מוסרי לקחת כסף של אדם אחר ולא להשיב. ההשבה, לפי שיטה זו, נובעת מחוב מוסרי פנימי, ולא מתוקף משפטי כלשהו.

הירושלמי מתאר את מעמד ההשמטה:

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת שביעית פרק י

המחזיר חוב בשביעית אומר לו משמט אני רב הונא אמר בשפה רפה והימין פשוטה לקבל

משמע שהמלווה משלם מס שפתיים בלבד, מקיים את חובת "דבר השמיטה" בכך שאומר שהוא משמט, אך למעשה אומר זאת בשפה רפה, ואף מסמן שישמח לקבל את הכסף. רבה אומר דברים קיצוניים יותר:

תלמוד בבלי מסכת גיטין דף לז עמוד ב

המחזיר חוב לחבירו בשביעית - צריך שיאמר לו משמט אני, ואם אמר לו אף על פי כן - יקבל הימנו, שנאמר: וזה דבר השמטה. אמר רבה: ותלי ליה עד דאמר הכי. איתיביה אביי: כשהוא נותן לו, אל יאמר לו בחובי אני נותן לך, אלא יאמר לו 'שלי הן ובמתנה אני נותן לך'. אמר רבה: תלי ליה נמי עד דאמר הכי

רש"י מסכת גיטין דף לז עמוד ב

שנאמר וזה דבר השמטה - צריך לומר דיבור של שמיטה. ותלי ליה - אם היה רוצה לחזור בו יתלנו על עץ אם גברה ידו עד דאמר ליה אף על פי כן. עד דאמר הכי - במתנה אני נותן לך ואין כאן משום לא יגוש דלא בבי דינא קתבע ליה ולא משום חוב.

נראה שאביי אינו מקבל את הדברים, ומבין שפשט הברייתא הוא שהחוב בטל ומבוטל. ממילא לא יתכן שיכוף את חברו לשלם לו, שהרי אין כאן חוב! נשים לב שלכאורה יש הבדל גדול בין לשון המשנה לבין לשון הברייתא: במשנה הלווה אומר "אף על פי כן". אף על פי כן - מה? על פניו כוונתו היא: למרות שאתה מוותר על החוב, אני מתעקש לשלם אותו. בברייתא נאמר משהו שונה לחלוטין: הלווה אומר: אף על פי שהן שלי, אני נותן לך מתנה! האם רבה חולק על כך? בפשט הדברים נראה שרבה מסכים שהחוב בטל, ואף על פי כן ניתן לכוף את השני לעשות את הדבר המוסרי ולשלם את החוב. ניתן לטעון אחרת: שרבה סובר שעקרונית החוב עומד בעינו, אך אסור לדבר עליו. לכאורה כך משמע בלשון הרי"ד:

פסקי רי"ד מסכת גיטין דף לז עמוד ב

פירוש בדיבור בעלמא שאמר 'משמט אני' קיים המצווה, ואחרי כן מותר לגבות חובו. אמר רבא: ותלי ליה עד דאמר הכי. פירוש, כיוון שקיים המצוה ואמר 'משמט אני', רשאי לכופו עד שיחזור ויתנם לו, ודווקא אם הביאם לו מתחלה ואמר לו 'משמט אני', אבל אם לא הביאם לו כלל אינו יכול לכופו שיביאם לו שהרי לא קיים שום מצוה

מדברי התוספות רי"ד משמע שהמצווה היא הדיבור בלבד. כלומר, אסור לתבוע את החוב, וצריכים לומר שאינו מתכוון לתבוע. אך מותר לייצר מצב של גבייה, בתנאי שלא נאמר שיש כאן גבייה של חוב. מעבר לעצם החידוש שמותר לייצר גבייה של החוב, חשוב לחדד את הנקודה היסודית יותר של דבריו: החוב עדיין עומד בעינו. למלווה אסור לומר את זה (שנאמר "דבר השמיטה"), אך המציאות המשפטית היא שהחוב עומד בעינו.

הערוך מעדן את דברי רבה, ונראה שמבין שהפנייה היא מוסרית בלבד:

חידושי הרמב"ן מסכת גיטין דף לז עמוד ב

ותלי ליה. פירש רב נתן בעל הערוך ז"ל: תולה עיניו בו כאלו רוצה לקבל, כדי שיתבייש הלה ויאמר לו 'אף על פי כן', והיינו דאקשי אביי דהא בעי למימר 'שלי הן ובמתנה אני נותן לך' אלמא בעי השמטה גמורה, ואחר כך יטלם בתורת מתנה

מכיוון שהפנייה היא מוסרית בלבד, ניתן רק לגרום לאדם אי נעימות שאינו עושה את המעשה המוסרי. ברם, ניכר מלשון הרמב"ן שהוא ער לקושי בהסבר זה. לפי דבריו קושייתו של אביי מאוד עדינה: הציפיה היא לויתור מוחלט, שאינו כולל רמיזה מוסרית.

המאירי מציע אפשרות ביניים:

בית הבחירה (מאירי) מסכת גיטין דף לו עמוד ב

רשאי הלה לעכבו בדברים עמו ולהעמידו כתלייה שלא לילך עם המעות, אלא שיסבבנו בדברים, היאך הלווה לו מעותיו לאהבתו, אלא שמצד המצווה הוא משמט, ושמצוות ההשמטה על המלוה אלא שהלוה יכול לפרוע אם ירצה אלא שהוא מודיעו שאינו יכול לתבעו עד שיאמר הלה אף על פי שאינך רשאי לתבוע רוצה אני לפרוע ולא בחוב אני נותן לך אלא כעין מתנה וכל שאמר כן יקבל מיד וזהו ענין ותלי ליה

גם בפירוש דברי הירושלמי נאמרו שני פירושים:

עלי תמר שביעית פרק י הלכה ג

נראה לפרש שכשאומר לו 'משמט אני' אומר בשפה רפה, לרמז שעיקר של שמיטת כספים הוא לתקנת בעלי חוב עניים, אבל אם ביכולתו להחזיר, רוח חכמים נוחה הימנו. וכשאומר לו שוב "אף על פי כן", אז תהיה הימין פשוטה לקבל, להראות שאין לבו נוקפו לקבל, שכן המקיים דברי חכמים רוח חכמים נוחה הימנו והמפרשים פירשו שכשמחזיר לו אומר 'משמט אני' בשפה רפה והימין פשוטה לקבל, שניהם בבת אחת

לכאורה לפי המפרשים הללו נשמע יותר כדברי התוספות ר"ד – בשעה שאומר "משמט אני", הוא עדיין רומז שצופה לקבל את החוב. לפי השיטה הראשונה נשמע שיש כאן מהלך עדין יותר: בשעה שבא לשלם, אומר "משמט אני". אמנם בשפה רפה, אך היד פשוטה לקבל רק אם לאחר מכן הלווה מתעקש לשלם. הוא ממשיך ומביא את פירוש המשנה ראשונה:

והטעם פירש במשנה הראשונה דעיקר מצוות שמיטת כספים הוא שלא ליגוש מי שאין לו, אבל מי שיש לו ואומר 'אף על פי כן', רוח חכמים נוחה הימנו, שכן פריעת בעל חוב מצווה, ומפני כן אומר 'משמט אני' בשפה רפה, שעניינו שאמירה שלו הוא בהכרח שלא יהיה נוגש כשאין לו, אבל אם הלווה יש לו ומשלם תהיה הימין פשוטה לקבל, שכך היא המצווה, שאדם ישלם חובו

נראה שיש כאן הבחנה בין שני דברים שונים: יכולת הכפייה בבית הדין, ומצוות פריעת החוב. כמובן שאם החוב אינו קיים, אין מצווה לקיים. לכאורה מלשונו עולה שהחוב עומד בעינו, אלא שיש איסור לתבוע את החוב.

בכדי לחדד את הדברים, נקדים רקע בתורת המשפט של התורה. כלל גדול בחושן משפט שהמוציא מחברו עליו הראיה. נניח שאדם צדיק וישר נתבע לדין. הדיינים אומרים שהמוציא מחברו עליו הראיה, ולכן הוא פטור מלשלם. אך לכאורה הפסיקה מבוססת על ספק. אם כן, יש כאן ספק שמא גזל את רעהו. האם אינו נכון יותר שהוא יבחר לשלם למרות שבית הדין אינו מטיל את החובה עליו, כמו שמחמירים בכל ספק דאורייתא?

שערי ישר שער ה פרק א אות א

נקטינן דספק ממון לקולא, וראוי לבאר למה נגרע איסור גזל משאר איסורים, וכמו דקיימא לן דכל איסור תורה לחומרא

שם אות ד

כל דיני המשפטים של דיני ממונות בין איש לרעהו, אינם כדרך כל מצוות התורה, דבכל המצוות הוא מה שהזהירה לנו תורה בעשה ולא תעשה, חיוב קיומם עלינו הוא העיקר לקיים מצות ה', ובדיני ממונות אינו כן, דקודם שחל עלינו מצוות ה' לשלם או להשיב, צריך שיוקדם עלינו חיוב משפטי ... ועוד כלל עיקרי בזה דהיכא שאנו דנים על איזה זכות וקנין של אדם באיזה חפץ או שעבוד ממון, אין אנו דנים כלל על ענין שמירת איזו מצוה, אלא ענין מציאות למי קנוי הדבר, ומי ומי ראוי על פי תורת המשפטים להחזיק את החפץ, ולפי זה מה דאמרו חז"ל כללי ההלכות בספיקו של ממון, ודאי שמצאו כן על פי הכרעת השכל שעל פי תורת המשפטים הדין נותן כן ... והנה הלאו של איסור גזל הוא שלא יגזול איש מחבירו דבר שעל פי תורת המשפטים הוא של חבירו ... אם הממון הוא שלו על פי משפט התורה איזה איסור גזל אפשר בזה, דהלאו של 'לא תגזול' הוא לאו כללי, דאסור לגזול משל חבירו מה שהוא שלו

אות ה

נלעני"ד ברור דספק גזל אסור מן התורה ככל ספק איסור תורה, אלא ... דבכל ספק ממון הורו לנו חכמים איזה משפט על פי תורת המשפטים, וכיון שאיכא בזה איזה דין משפטי, כבר ליכא ספק איסור גזל, אלא או שהוא ודאי גזל, או שהוא ודאי היתר, דאם יתפוס התובע במקום שנפסק הדין דלא מהני תפיסה, הוא גזל ודאי, ובמקום דמהני תפיסה הוא ודאי היתר

ר' שמעון שקאפ מסביר שיש שני מישורי דיון. יש דיון ראשון בשאלה אם יש חובה משפטית. שאלת הגזל איננה מתחילה עד ההכרעה בשאלה המשפטית. קודם יש שאלה: האם יש כאן חוב ממוני, במסגרת תורת המשפטים של התורה? במידה ויש חוב ממוני, אזי מתעוררת החובה לשלם את החובות ולהימנע מגזל.

בחזרה לדיון שלנו: השאלה שלנו היא באיזה אחד מהמישורים הללו שמיטת הכספים פועלת. האם היא פועלת על המישור המשפטי, ומוחקת את החוב, ולכן אסור לתבוע אותו, או שבמישור המשפטי החוב עומד בעינו, אך ברמת ההתנהלות יש איסור לתבוע את החוב.

כאשר המשנה ראשונה אומר ש'פריעת בעל חוב מצווה' גם על חובות שעברה עליהן השמיטה, משמע שאכן יש חוב (אחרת מהו מקור המצווה?), אך מוטלת על התובע החובה שלא לתבוע אותו. כך גם משמע מהתוספות רי"ד, האומר שאחרי שאומר שמוותר על החוב, מותר לו לגבות את חובו. משמע שיש חוב, אותו הוא גובה! אך במישור של ההתנהלות אסור לו לתבוע, וכן אין אפשרות לתבוע בבית הדין.

מלשון רש"י קצת משמע כך, אך לכאורה בסוף הדברים נשמע אחרת. את דברי רש"י הבאנו לעיל:

עד דאמר הכי - במתנה אני נותן לך. ואין כאן משום לא יגוש דלא בבי דינא קתבע ליה, ולאן משום חוב

רש"י אומר שהתביעה איננה בבית הדין. משמע שאכן יש כאן תביעה של החוב, אך אין בכך בעיה מפני שהתביעה איננה מתבצעת בבית הדין. אך מסוף דבריו נשמע אחרת: לאו משום חוב. כלומר, אין כבר חוב. התביעה היא מכוח תביעה מוסרית. זה מחבר אותנו לדברי הערוך והרמב"ן: התביעה איננה נובעת מכוח החוב, אלא מכוח תביעה מוסרית. מצוות פריעת החוב נובעת מהחובה המשפטית להשיב חובות, זה אינו קיים אחרי השמיטה. אך התביעה המוסרית לעשות את המעשה הנכון ולהשיב את החוב עומד בעינו.

עולה שלפי התוספות רי"ד החוב קיים גם אחרי שמבצע פעולת ההשמטה, כלומר אחרי שהוא אומר "משמט אני". לפי שאר הראשונים משמע שהחוב אינו קיים.

אך ניתן לומר יותר מכך. לפי רוב הראשונים עיקר המצווה היא בכך שהחוב בטל, וממילא אין מקום לתבוע את החוב. מצווה נלווית לכך היא המצווה לומר שהחוב שמוט ועומד. לפי התוספות רי"ד כל מצוות שמיטת החובות היא האמירה. זו המצווה: להכריז שאינו תובע את החוב.

אפשר להסיק מן הדברים שאלה מקבילה להפקר הפירות בשביעית. ביחידה 11 שאלנו אם הפירות מופקרים מאליהם, או שהם אינם הפקר עד שבעליהם יפקיר אותם. מהו הדין בשמיטת החובות? האם החובות מופקעים מאליהם, או שהאמירה של הנושה היה שמפקיעה אותם?

מלשון התוספות רי"ד משמע שהמצווה היא לומר שהוא אינו נושה, שהרי החוב קיים גם אחרי שאומר שהוא משמט. מהיראים משמע שלוקח צעד נוסף:

ספר יראים סימן קסד [דפוס ישן - רעח]

השמטת כספים. את ה' אלהיך תירא ותעבוד, צווה בפרשת ראה: כל דבר הנזקף בהלוואה ועובר עליו שנה שביעית, שישמט מלווה, דכתיב: "מקץ שבע שנים תעשה שמיטה, וזה דבר השמיטה, שמוט כל בעל משה ידו אשר ישה ברעהו, לא יגוש את רעהו ואת אחיו כי קרא שמיטה לה" ... וחוב שעבר עליו שביעית אינו רשאי לוה לעכבו אלא על פי מלווה, שכל זמן שלא השמיטו מלווה חייב לפרוע, אלא לוה יזמין מלווה לדין שישמיט לו חובו כאשר צוה היוצר. ובית הדין יחייבו למלווה לומר 'משמט אני' כאשר צווה חכמים, כדתנן בסוף שביעית 'המחזיר חוב לחבירו בשביעית צריך שיאמר משמט אני. ואם אמר "אף על פי כן" יקבל ממנו, שנאמר 'וזה דבר השמיטה'. ואם אינו רוצה המלווה לומר 'משמט אני' יכפוהו בית דין

רבי אליעזר ממיץ אומר שהחוב אינו נשמט כלל עד שיאמר שהוא משמט. במובן מסוים דבריו הפוכים בדיוק מדברי הרי"ד: הרי"ד אומר שהחוב אינו מבוטל כלל, גם אחרי שהמלווה אומר "משמט אני לך". ההשמטה מוטלת על המלווה: הוא צריך להודיע שהוא אינו נושה את החוב. היראים מסכים שהחוב אינו מושפע מעצם הגעת מועד השמיטה. אך ההשמטה מבטלת את קיום החוב. מעניינת גם הנקודה האחרונה בדבריו: אם הוא אינו מבצע את ההשמטה, בית הדין כופים אותו לבצע אותה!

לעומתם, רבינו חזקיה ורבינו אביגדור הכהן סוברים שעצם הגעת סוף שנת השמיטה, היא משמטת את החוב כמבואר במרדכי:

מרדכי מסכת גיטין פרק השולח רמז שפ

שאל רבינו חזקיה לרבינו אביגדור הכהן ... לפי העניין נראה דשביעית הפקעתא דמלכא הוא, אף על גב דלא אמר 'משמט אני'. וזו השיב: לעניין השמטת כספים קבלתי שהשביעית משמטת מאליה אף על פי שלא אמר 'משמט אני', אלא מצווה הוא דרמיא עליה באמירה, דכתיב 'וזה דבר השמיטה', ומכל מקום אם בא להחזיר במוצאי שביעית כלשון 'המחזיר חוב בשביעית' יאמר לו משמט אני כוי אבל אם לא בא להחזיר במוצאי שביעית ... אין צריך כלום, דשמוט ועומד הוא ... אבל הדיבור אינו מעכב השמיטה

בעוד שלפי הרי"ד האמירה "משמט אני" היא עיקר קיום שמיטת הכספים, החתם סופר מסביר שלפי הראשונים האחרים מדובר במצווה בפרט שאיננו עיקר המצווה:

חתם סופר מסכת גיטין דף לו עמוד ב

דכתיב 'וזה דבר השמיטה', פירש"י צריך שיאמר משמט אני, פירוש, דהוה סלקא דעתך כיוון שאינו נוגשו וזה משלם מעצמו בלי תביעה מותר לקבל ממנו, קמ"ל "דבר", שצריך שיאמר 'משמט אני'

יש כאן חידוש שחלק מהדין מתקיים גם באמירה. אך לא זו עיקר המצווה. עיקר המצווה הוא עצם זה שהחוב הושמט. ישנו חידוש שאם אדם בא לשלם, חובה להגיב על זה בדיבור. כנגד זה עומדים דברי הרי"ד, ממנו עולה שעיקר המצווה היא האמירה שהוא משמט.

ניתן לסכם את שלושת השיטות הללו כך:

לפי התוספות רי"ד: החוב עצמו אינו בטל כלל, גם אחרי ההשמטה. כל מצוות שמיטת כספים היא שהמלווה יודיע שהוא מוחל ללווה.

לפי היראים: החוב אינו בטל מעצמו. מצוות השמטת כספים היא לבטל את החוב.

לפי שתי השיטות הללו, "זה דבר השמיטה" הוא עיקר מצוות השמיטה.

לפי הראשונים המובאים במרדכי, וכן לפי ביאור החתם סופר ברש"י: שמיטת הכספים מבטלת את החובות. בנוסף לכך ישנו ציווי על "דבר השמיטה", לומר שהחוב שמוט, למרות שזה קרה גם בלי ההשמטה.

ביחידה 4 למדנו שלכולי עלמא בימינו שמיטת כספים היא (לכל היותר) מדרבנן. למדנו שם שלפי חלק מהראשונים ההצדקה לשמיטת כספים מדרבנן היא שהפקר בית דין מפקיר. יש מקום לבחון ולדון לפי כל אחת מהשיטות הנ"ל: אם שמיטת הכספים מפקיעה את החוב מאליו, מובן מהו הפקר בית הדין במקרה זה. אך אם שמיטת הכספים אינה מפקיעה את החוב מאליה, מהי השפעת הפקר בית הדין? על כך נרחיב בהרחבות.

❖ הרחבות – כיצד חז"ל השמיטו את הכספים מדרבנן?

מעקרונות הקק"ל: הקופסה הכחולה: השתתפות של כולם בפיתוח המדינה

בראשית דרכה, גייסה הקרן תרומות בעיקר מיהודים אמידים ובעלי יכולת, אך במהרה התעורר הצורך באמצעי לגיוס כספים גם מכלל הציבור. אמצעי כזה נהגה על ידי חיים קליינמן, בנקאי יהודי מגליציה (אזור המחולק כיום בין אוקראינה ופולין). קליינמן הבחין בהצלחה הגדולה של בתי כנסת לאסוף תרומות באמצעות קופות שהוצבו בתוכם, והחליט להציב קופה שכזו גם במשרדו שלו – קופה שעטף בנייר בצבע ירוק ועליו צייר מגן דוד שבמרכזו סמל שבט יהודה (גור) ומסביבו שבעה כוכבים (בהשראת הרעיון של הרצל לדגל בשנת 1903 על קופת קק"ל כאמצעי רשמי לגיוס כספים.

למידע נוסף אודות הקופסה הכחולה ניתן למצוא כאן.

קרן קימת לישראל
K K L - J N F

מספר נקודות מעשיות ביחס לזיתור על החוב

תלמוד בבלי מסכת גיטין דף לז עמוד ב

אבא בר מרתא דהוא אבא בר מניומי הוה מסיק ביה רבה זוזי, אייתינהו ניהליה בשביעית, אמר ליה: משמט אני, שקלינהו ואזל. אתא אביי אשכחיה דהוה עציב, אמר ליה: אמאי עציב מר? אמר ליה: הכי הוה מעשה. אזל לגביה, אמר ליה: אמטת ליה זוזי למר? אמר ליה: אין. אמר ליה: ומאי אמר לך? אמר ליה: משמט אני. אמר ליה: ואמרת ליה אף על פי כן? אמר ליה: לא. אמר ליה: ואי אמרת ליה אף על פי כן הוה שקלינהו מינד, השתא מיהת אמטינהו ניהליה ואימא ליה אף על פי כן

חברותא גיטין דף לז עמוד ב

מעשה באבא בר מרתא, דהוא אבא בר מניומי, נושה היה רבה באבא בר מניומי מעות שהלוה לו רבה. הביא אבא בר מניומי את המעות לרבה בשביעית, לאחר שעברה. אמר ליה רבה: משמט אני! שכן היא מצות שביעית, כאמור. נטל אבא בר מניומי את המעות והלך לו לדרכו. מצאו אביי לרבה שהיה עצוב. אמר ליה אביי לרבה: למה עצוב מר?! אמר ליה רבה לאביי: כך היה המעשה, ומתעצב אני על שהפסדתי את מעותי. אזל אביי לגביה דאבא בר מניומי, ואמר ליה: האמנם הבאת ליה זוזי למר [לרבה]? אמר ליה אבא: אין, אכן הבאתי מעות לרבה! אמר ליה אביי: ומאי אמר לך רבה? אמר ליה אבא לאביי: כך אמר לי רבה: "משמט אני!" אמר ליה אביי: והאם אמרת ליה לרבה: "אף על פי כן טולי!" אמר ליה אבא: לא אמרתי לו כן! אמר ליה אביי: לו כך היית אומר, הרי היה נוטל ממך את המעות, ואם כן, עכשיו איפוא, הבא לרבה את המעות ואמור לו: "אף על פי כן טולי!" ואכן אזל אבא בר מניומי, ואמטינהו ניהליה דרבה את המעות, ואמר ליה: אף שאמרת "משמט אני", אף על פי כן אני רוצה ליתן לך במתנה! נטל רבה את המעות ממנו.

מדוע אבא בר מרתא לא הציע להשיב את המעות מיד? ניתן לומר שהוא לא ידע שיש מצווה להתקש על כך. אך רבנו קרשקש² אומר שאין זה סביר שהוא שכח משנה:

חידושי רבינו קרשקש מסכת גיטין דף לז עמוד ב

כשאמר לו רבה 'משמט אני' היה סבור אבא בר מרתא דתו לא יקבלם, שאילו היה יודע דאם יאמר לו 'אף על פי כן' יקבלם ממנו, היה אומר 'אף על פי כן' כדי שיקבלם ממנו, ומשום הכי אמר לו אביי 'ואי הוה אמרת ליה אף על פי כן מי לא הוה שקיל להו מינד?' כלומר, מי ידעת? דשמא אפשר דמקבל! וכיוון שכן, הראוי הוא דנימטינהו ניהליה, דשמא יקבלם, ועד דתיעבד הכי אתה לא תצא ידי חובתך ממה שאמרו רבותינו דחייב אדם להחזיר חוב לחבירו בשביעית

אבא בר מרתא הניח שרבה לא היה לוקח את הכסף, ולכן חשב שאין צורך להציע לו אותו שוב. אביי אמר לו שאם יש ספק שמא רבה יסכים לקחת את הכסף, יש מצווה להציע את הכסף. עולים מכך שני דברים: שאם יש ספק שמא המלווה יסכים לקבל את הכסף, מצווה להציע את הכסף; ואם ברור שהמלווה לא ייקח את הכסף, אין מצווה להציע אותו. הרב קנייבסקי מספר על החזון איש שאכן עשה כך בעצמו:

דרך אמונה - ציון ההלכה הלכות שמיטה ויובל פרק ט ס"ק שסו

העידו על מרן ז"ל שהחזיר לאחד חוב אחר שביעית ואמר 'משמט אני' ונטל מרן המעות בחזרה, ולא אמר לו 'אף על פי כן', כי הכיר בו שרצונו לקיים מצוות שמיטת כספים מצד שני, הריטב"א אומר שניתן להציע את המעות במתנה מראש, ובכך לפטור את המלווה מהצורך לומר "משמט אני":

חידושי הריטב"א מסכת גיטין דף לז עמוד ב

כי קתני בברייתא "יאמר לו: שלי הם, ובמתנה אני נותן לך" – מעיקרא קאמר ואי לא אמר ליה הכי צריך המלווה למימר ליה "משמט אני"

וכך פוסק הרב קנייבסקי:

דרך אמונה הלכות שמיטה ויובל פרק ט ס"ק קסד

אם בתחילה בא הלווה ואמר לו 'במתנה אני נותן לך' אין צריך המלווה לומר 'משמט אני' לסיכום:

התורה אוסרת לנגוש את החובות אחרי שמיטת הכספים. במושגים של חושן משפט ניתן לדבר על שלושה דברים: א. ביטול החוב: החוב משקף מציאות אמיתית בו אדם חייב לרעהו. ביטול החוב מוחק את המציאות הזאת. ב. איסור תביעה: יתכן מצב בו ישנו חוב, אך אסור לאדם לתבוע אותו.

² בעבר חידושי רבינו קרשקש על גיטין זוהו כחידושי הריטב"א, ובמקומות רבים עדיין מצטטים את חידושיו בשם הריטב"א. תיכף נצטט דברים אחרים בשם הריטב"א עצמו, ולכן הדגשה זו משמעותית.

מה עושה שמיטת הכספים?

מהמשניות עולה שעל המלווה לומר שהוא משמט את החוב, אך דעת חכמים נוחה ממי שמתעקש להשיב את החוב, ובמצב זה מותר למלווה לקבל את הכסף.

שאלת משמעות שמיטת החוב מתעצמת לאור דברי הגמרא במסכת גיטין (דף לז ע"א) שאומרת שניתן "לתלות" עד שהלווה ישיב את הכסף. גם בירושלמי נאמר ש"הימין פשוטה לקבל".

התור"ד אומר שעל המלווה לומר שהוא משמט את החוב, אך לאחר מכן רשאי ללחוץ על הלווה להשיב את ההלוואה. לשיטתו החוב עומד בעינו, למלווה אסור ליזום את הגבייה. (העלי תמר אומר שלשיטתו דברי הירושלמי כפשוטם).

הערוך אומר שה"תלייה" היא תליית עיניו בו, כדי שירגיש חוסר נעימות מוסרית (המאירי ממשיך את הדברים ומדבר על דיבור מפורש על חוסר המוסריות של אי השבת ההלוואה, לא רק רמיזה לכך). לכאורה המשמעות היא שהחוב נמחק, ובכל זאת כדאי שאדם יבין שזה לא מוסרי ללוות ולא להשיב. אם בכוחו להשיב, נכון שיש להשיב (העלי תמר מסביר שלשיטתם הימין פשוטה לקבל רק כאשר הלווה מתעקש להשיב את החוב, ולא קודם לכך).

המשנה ראשונה מסביר שתתכן הבחנה בין שני דברים: המציאות של החוב, והמצווה להשיב כסף שאדם לקח מרעהו.

יתכן מצב בו אין חוב, אך מוסרית ראוי שאדם יתן לרעהו את מה שקיבל ממנו.

יש מקום להתלבט אם הכוונה היא שאין חוב, ובכל זאת ישנה חובה מוסרית (כך משמע מלשון רש"י, האומר שתולה אותו עד שיאמר כך, אך לא משום החוב, שהרי אין חוב), או שהכוונה היא שעדיין יש חוב, אך אסור לגבות אותו (כך יותר משמע מלשון המשנה ראשונה).

היראים לוקח צעד נוסף: מבחינת הלווה, ישנה חובה להשיב את החוב גם אחרי השמיטה. החוב עדיין עומד בעינו. על המלווה מוטל להשמיט את החוב. לכן הלווה צריך ללכת לפרוע את חובו למלווה, ורק כאשר המלווה אומר שהוא משמט את החוב נמחק. ברם, בשונה מהתור"ד, אחרי שהמלווה אומר שהוא משמט את החוב, החוב נמחק. כלומר, לפי התור"ד המצווה היא לומר שהוא לא גובה. לפי היראים המצווה היא למחוק את החוב באמירה זו.

אך ראשוני אשכנז המובאים במרדכי אומרים שעצם הגעת מועד השמיטה מוחקת את החוב.

הצד השני של הדיון הוא מקומו של אמירת "משמט אני לך". לפי התור"ד והיראים, כל מהות שמיטת החובות זו אמירה זו (לפי התור"ד זו פחות או יותר המצווה כולה, לפי היראים אמירה זו היא מחיקת החוב). החתם סופר מסביר שלפי רוב הראשונים זהו פרט בדין, ולא עיקר המצווה. עיקר המצווה היא שהחוב נמחק, וממילא אסור לתבוע אותו. כאשר הלווה פונה להשיב את החוב, ישנה מצווה נוספת, לומר שהוא משמט את החוב.

ניתן לסכם את שלושת השיטות הללו כך:

לפי התוספות ר"ד: החוב עצמו אינו בטל כלל, גם אחרי ההשמטה. כל מצוות שמיטת כספים היא שהמלווה יודיע שהוא מוחל ללווה.

לפי היראים: החוב אינו בטל מעצמו. מצוות השמטת כספים היא לבטל את החוב.

לפי שתי השיטות הללו, "חה דבר השמיטה" הוא עיקר מצוות השמיטה.

לפי הראשונים המובאים במרדכי, וכן לפי ביאור החתם סופר ברש"י: שמיטת הכספים מבטלת את החובות. בנוסף לכך ישנו ציווי על "דבר השמיטה", לומר שהחוב שמוט, למרות שזה קרה גם בלי ההשמטה.

שמיטת כספים – בתחילת או בסוף השמיטה?

דברים פרק טו, א-ב, ט

מקץ שבע שנים תעשה שמטה: וזה דבר השמטה שמוט כל בעל משה ידו אשר ישה ברעהו לא יגש את רעהו ואת אחיו כי קרא שמטה לה':

השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה שנת השבע שנת השמטה ורעה עינך באחיך האביון ולא תתן לו וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא:

מפסוק ט נשמע שכאשר השמיטה קרבה עולה החשש שלא יתנו הלוואות מכיוון ש"קרבה שנת השבע". אך בפסוק א' נאמר "מקץ שבע שנים". בנוסף, לכאורה השמיטה אמורה לשמט בשמיטה. אם סוף השמיטה משמטת, לכאורה שמיטת הכספים איננה בשנה השביעית, אלא בשנה השמינית!

ספרי דברים פרשת ראה פיסקא קיא ד"ה טו א

מקץ שבע שנים, יכול מתחלת השנה או בסופה הרי את דן נאמר כאן קץ ונאמר להלן (דברים לא י) קץ. מה קץ האמור להלן בסופה ולא בתחלתה, אף קץ האמור כאן בסופה ולא בתחלתה

דברים פרק לא, י-יב

ויצו משה אותם לאמר מקץ שבע שנים במעד שנת השמטה בחג הסכות: בבוא כל ישראל לראות את פני ה' אלהיך במקום אשר יבחר תקרא את התורה הזאת נגד כל ישראל באזניהם: הקהל את העם האנשים והנשים והטף וגרך אשר בשעריך למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את ה' אלהיכם ושמרו לעשות את כל דברי התורה הזאת:

על ידי ההשוואה לפסוקי מעמד הקהל, הנעשה בסוכות שאחרי השמיטה, חז"ל במדרש ההלכה מראים שהמושג "מקץ שבע שנים" נקרא "שמיטה", למרות שבעצם מדובר בזמן שאחרי השמיטה. מתוך כך עולה שיש משמעות הלכתית לזמן שמיד אחרי השמיטה. בהמשך נחدد מדוע.

האבן עזרא אומר שפשט הפסוק הוא שהשמיטה חלה בתחילת השנה:

אבן עזרא דברים פרשת ראה פרק טו פסוק א

וטעם 'מקץ שבע שנים תעשה שמיטה' – בתחילת השנה השנה

❖ הרחבות – הרחבה בדברי האבן עזרא

הרמב"ן חולק על דבריו. גם אם האבן עזרא מבקש לבאר את פשט הפסוק ולהתעלם מהדרשה, הפשט אינו כדבריו:

רמב"ן דברים פרשת ראה פרק טו פסוק א

ואין דבריהם נכונים אצלי, כי ראש שבע שנים הוא השנה הראשונה, והוא הקצה שנקרא בהם 'ראש', ואילו אמר הכתוב "מקץ השנה השביעית" היה דברם נכון:

ועל דעת רבותינו (ספרי קכב) "מקץ" בסוף השבע, ולא ידבר הכתוב אלא בשמיטת כספים, יאמר מסוף כל שבע שנים הנמנים לכם תעשו שמיטה שישמוט כל בעל משה ידו, ולכך אמרו שאין שביעית משמטת אלא בסופה. וכן לדעתם, מקץ שבע שנים במועד שנת השמטה בחג הסכות, בסוף השבע, אלא שהקץ הנזכר בכאן הוא מיד והקץ הנזכר שם מופלג שהרי פירש במועד שנת השמטה בחג הסכות. והנה טעם שניהם "מתכלית", יאמר בכאן: מתכלית שבע שנים תעשה שמיטה, ושם יאמר בו גם כן כאשר תכלינה שבע שנים במועד שנת השמיטה תעשה הקהל: ועל דרך הפשט יראה לי כי לשון הכתוב כפשוטו הוא ברור ומתוקן, כי קץ הוא סוף, וכן תרגומו, והמספרים וכל דבר יש להן ראש וסוף וראשם וסופם בהם ותאמר בעשרות כי האחד ראש המספר והעשירי סופו, אם כן "קץ שבע שנים" שנת השבע שהוא סוף המספר ההוא

ביחידה האחרונה נעסוק בהבנת הפרחבול. לעת עתה נסתפק בהנחה שבכדי שהפרחבול יעבוד, הוא צריך להיות קיים בזמן שמיטת הכספים. בתוספתא נאמר מתי כותבים את הפרחבול:

תוספתא מסכת שביעית (ליברמן) פרק ח הלכה י

אימתי כותבים פרוזבול? ערב ראש השנה של שביעית. כתבו ערב ראש השנה של מוצאי שביעית, אף על פי שחוזר וקורעו לאחר מכן, גובה עליו והולך אפילו לזמן מרובה. רבן שמעון בן גמליאל אומר: כל מלווה שלאחר פרוזבול הרי זה אין משמיט

ניסוח המשנה נראה משונה. מצד אחד, נאמר שכותבים את הפרחבול בערב השביעית. מצד שני, "כתבו ערב ראש השנה של מוצאי שביעית", נראה שזהו הזמן המשמעותי. העיטור פוסק שאכן יש לכתוב פרוזבול לפני השמיטה, כפשט התוספתא:

ספר העיטור אות פ - פרוזבול דף עו טור ג

יכתוב אותו קודם השמיטה, כדתנן: אימתי כותבין עליו פרוזבול? ערב ראש השנה של שביעית
האם העיטור סבור ששמיטת הכספים חלה בתחילת השנה השביעית?

ספר העיטור אות פ - פרוזבול דף עו טור ב

מסתברא דיהיב ליה ביום טוב דאי לאחר יום טוב מושמט הוא, דשביעית סופא משמיט

עולה שמצד אחד העיטור סובר שהשמיטה חלה בסוף השנה, ומצד שני יש לחתום על הפרחבול לפני תחילת השנה! הריב"מ"ץ מסכים ומפרט:

פירוש הריבמ"ץ למשנה מסכת שביעית פרק י משנה ה

פירוש, פרוזבול היינו להיכתב עד שלא תיכנס השמיטה, דהיינו בשילהי אלול דשנה ששית, והוא היום ערב שנת שביעית, ומהני למלוות שקדמוהו, וצריך הפרוזבול להיות קיים, שלא יקרע כל שנת ז', דשביעית בסופה משמטת. ואם מסר וכתבו בשלהי אלול של שביעית, דהיינו ערב ראש שנת ח', כשר הוא, ואינו צריך להיות קיים אלא בו ביום, שהוא זמן ההשמטה, ואף על פי שחזר וקרעו גובה את חובו כל זמן שרוצה, שהרי בעת ההשמטה הפרוזבול קיים היה. נמצינו למידין כי הפרוזבול לא מהני אלא בשקדם המלווה לפרוזבול, אלא למלווה שאחר פרוזבול לא מהני מידי, ולפיכך כותבין אותו בסוף שנת ו', כי היכי דלא לישמיט מלוות של כל ו' שני השמיטה שעברו

הריבמ"ץ מסביר את דברי התוספתא כפשוטן. השביעית משמטת בסופה, ולכן הרגע הקריטי בו הפרחבול צריך להיות קיים הוא בסוף השנה. אך כל השנה השביעית היא שנת השמיטה, ולכן מן הראוי שאדם יחזיק פרחבול במשך כל השנה כולה.

הרשב"א נשאל על כך מספר פעמים. הוא אומר שגרסת העיטור היא פשוט טעות:

שו"ת הרשב"א חלק ב סימן שיד

תנן: אימתי כותבין פרוזבול? ערב ראש השנה של שביעית קודם שתכנס שביעית. וזה אינו, כי השביעית אינה משמטת אלא בסופה. דכתיב מקץ שבע שנים תעשה שמיטה ... וזו אינה משנה אלא תוספתא היא, וגירסא משובשת נזדמנה לך בה. והכי איתא בגירסאות מדייקות: אימתי כותבין פרוזבול ערב ראש השנה של מוצאי שביעית. וכן כתיבה בפירושי המשנה לרבי שמעון ז"ל. ואף על פי שהרב בעל העיטור ז"ל כתבה לאותה תוספתא באותה משנה גרסא שכתבתיה, אגב חורפיה לא עיין בה ... והדבר נראה בעיני פשוט

שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן סימן צח

שאלה מה שכתב הרב בעל העטור ז"ל דאין כותבין פרוזבול משנכנסה שביעית. ומייתי לה מדאמרין 'אימתי כותבים עליו פרוזבול? ערב ראש השנה של שביעית'. הודיעני נא מה מקום ראייה זו? תשובה: שאינו אלא מן המתמיהין בדינו. שהרי שביעית אינה משמטת אלא בסוף. וכל זמן שהוא גובה מוסר שטרותיו לב"ד. אלא שהוא ז"ל גירסא משובשת נזדמנה לו וקבלה כהלכתא בלא טעמא וסמך עליה

מכיוון שמוסכם ששמיטת הכספים היא בסוף השנה, אין סיבה לחייב את חתימת הפרזבול לפני שנת השמיטה!

הרא"ש הולך בדרכם של העיטור והריב"מ, ומסביר:

רא"ש מסכת גיטין פרק ז סימן יח

תניא בתוספתא "אימתי כותבין עליו פרוזבול? ערב ראש השנה של שביעית", והוא הדין קודם, ולא בא למעט אלא בשנה שביעית. ואף על גב דשביעית אינה משמטת אלא בסופה, אפילו הכי אין כותבין פרוזבול

שם סימן כ

והא דאין כותבין פרוזבול בשביעית אף על פי שאינה משמטת אלא בסופה נראה לפרש הטעם על פי המקראות 'מקץ שבע שנים תעשה שמיטה, וזה דבר השמיטה שמוט כל בעל משה ידו'. מפשטיה דקרא ילפינן דאין שביעית משמטת אלא בסופה, כדכתיב 'מקץ שבע שנים תעשה שמיטה וזה דבר השמיטה', שאינו אלא בסוף השבע, 'שמוט כל בעל משה ידו', אבל מיד כשהתחילה שנת השמיטה אין בית דין בודקין לגבות שום חוב וגם המלווה בעצמו אין לו ליגוש הלווה דכתיב 'לא יגוש את אחיו ואת רעהו כי קרא שמטה לה', מיד שנכנסה השמיטה לא יגוש! אבל אם יפרע הלווה מעצמו אין צריך לומר 'משמט אני'. וכמו שאין נזקקין לגבות החוב, כך אין נזקקין לכתוב פרוזבול מיד כשנכנסה שביעית

הרא"ש מבחין בין שני דברים: בין ההשמטה של החוב, שתחול בסוף השנה, לבין ההימנעות מנגישת החוב, המתחילה כבר בתחילת השנה!

הבחנה זו מזכירה את החקירות שעסקנו בהן לעיל: במשך השנה השביעית החוב עדיין קיים. אך מוטל על המלווה (וגם על בית הדין!) להימנע מתביעת החוב, למרות שהחוב עדיין קיים! נראה שבסוף השנה ישנה שמיטה: החוב עצמו בטל.

מעבר לחידוש המפתיע בדברי הרא"ש, נראה שיש בדבריו גם קושי ובעייתיות. נחدد אותם:

שו"ת רבי אברהם בן הרמב"ם סימן פא

תשובה: פרוזבול אינו גובה בו אלא חוב שהלווה קודם שכתבו, אבל חוב שהלווה אחר שכתבו נשמט ואינו גובהו. ומפני זה פרוזבול המוקדם כשר והמאוחר פסול ושחבור הוא המדוקדק ושפירוש המשנה כבר תיקנו אבא מארי זצ"ל בכתב ידו כך: פרוזבול המוקדם הוא שיכתוב היום ויכתוב זמנו מאתמול, ומאוחר הוא שיכתבנו היום ויכתוב זמנו למחר, ומתנאי הפרוזבול שהוא ייכתב אחר שקדם לו החוב. אבל ההלוואה אשר ייכתב זמנה אחר זמן הפרוזבול תשמיט אם לא יכתוב אחריה פרוזבול אחר. ומפני זה פרוזבול המאוחר פסול, להיותו בלתי משמט בו חוב תתחייב השמטתו לפי שהחוב נתאחר אחר כתיבת הפרוזבול

כאמור, ביחידה האחרונה נעסוק בשאלה איך הפרזבול עובד. לעת עתה נתמקד בפרט ההלכתי הזה: הפרזבול מונע את שמיטת החובות **שקדמו** לפרזבול. האחרונים מקשים על הרא"ש: אם כך, פרזבול שנחתם לפני שנת השמיטה אינו משמט את ההלוואות שניתנו בשנת השמיטה!

ר"י קורקוס הלכות שמיטה ויובל פרק ט הלכה ל

קשה שא"כ ימנעו מלהלוות בשנה שביעית כיון שאין ב"ד נזקקין לגבות החוב ועדיין יעברו על מה שכתוב בתורה ונמצא שהלל לא תקן תקנה גמורה לכל השנים כי הפרוזבול שנכתב ערב שביעית אינו מועיל למלווה של שנה שביעית וכאשר נתבאר! אם לא שנאמר דכיוון דמכל מקום חייב הוא לפרוע לצאת ידי שמים, לא ימנעו מלהלוות, ועדין אינו מספיק, שאם כן בכל השנים יש לומר כן!

והרשב"א כתב שנוסחת התוספתא שכתבנו נוסחא משובשת נזדמנה להם, ובספרי דוקני מצא הוא 'אימתי כותבין פרוזבול ערב ר"ה של מוצאי שביעית ואעפ"י שקרעו גובה בו ע"כ וכתב שכן גרסת רבינו שמשון ז"ל ובספרים שלנו בפני רבינו שמשון כתובה כגרסת הרא"ש ובדקתי בספר כתיבת יד ומצאתי לשון רבינו שמשון כדברי הרשב"א ז"ל וכן נראה שהוא דעת רבינו שלא ביאר דבר, נראה שסמך על מה שכתב שאינה משמטת אלא בסופה, ובוודאי כיוון שאינה משמטת אלא בסופה שכותבין פרוזבול עד שעה משמטת, וכן נהגו במקומות אלו

הרמב"ם לא כתב מתי יש לכתוב את הפרחבול. אומר הר"י קורקוס: הרמב"ם כתב שהשביעית משמטת בסופה, וכן שיש לכתוב את הפרחבול אחרי ההלוואה. אלו ההנחיות שהמלווה צריך לדעת, והוא רשאי להחליט מתי לחתום על פרוזבול בהתאם לכך. לאור דברי הרא"ש, התשב"ץ פוסק שנכון לכתוב את הפרחבול לקראת השמיטה. הרדב"ז מפרט את הקשיים שבשיטה זו:

שו"ת רדב"ז חלק ו סימן ב אלפים רלח

שאלת ממני אם כותבין הפרוזבול בסוף שנה ששית או בסוף שנה שביעית: תשובה: ראיתי לרב רבי שמעון דוראן ז"ל שכתב ז"ל "אין כותבין פרוזבול אלא עד סוף שנה ששית. נכנס השביעית, אין כותבין עליו פרוזבול" ע"כ. וקשיא, כיוון שאינה משמטת אלא בסופה, למה לא יכתבו בשנה שביעית? ותו המלווה של שנה שביעית מה תהא עליה? וכ"ת דנשמטת, לא ירצה אדם להלוות לעני, ועבר על 'השמר לך פן יהיה דבר וגו'. ואדרבה, עיקר תקנתו של הלל משום סוף שנה שביעית, היתה שאז נשמט החוב! ותו שאין הדבר תלוי אלא בקדימת המלווה לפרוזבול, וכל שהפרוזבול מאוחר למלווה, בין בסוף שנה ששית בין בסוף שנה שביעית אינו משמט, ואם כתב הפרוזבול בסוף שנה ששית הועיל לכל המלוות הקודמות, אבל אינו מועיל למלוות של השנה השביעית, ובזמן שכותב הפרוזבול בסוף שנה שביעית מועיל לכל, וכן ראוי לעשות וכן נהגו ומה שכתב ר"ש ז"ל צריך לי עיון אם אין הלשון מוטעה:

ביאורים לסוברים שיש לחתום על פרוזבול ערב השמיטה

מספר הצעות הוצעו ליישב את שיטת הרא"ש:

ב"ח חושן משפט סימן סז אות לב

לפע"ד נראה דלא אמר הרא"ש אלא בחוב שהלווה בששית, התם מיד כשהתחילה שנת השמטה אין בית דין נזקקין לגבות שום חוב שנעשה קודם, דמיד שנכנסה השמטה הזהירה התורה 'לא יגוש כי קרא שמיטה לה'. אבל בהלווה את חברו בשביעית מודה הרא"ש דשביעית משמטת בסופה ... כל שהיא הלוואה ולא נעשית אלא בשביעית עצמה אינו משמט אלא בסוף, וכמ"ש הרמב"ם, ואין בזה מחלוקת

הב"ח מנסה להבחין בין השמיטה בתחילת השביעית והשמיטה שבסופה. הוא אומר שמתחילת השנה אין בית הדין גובים את החובות שניתנו בששת השנים הקודמות. אך אם הלווה בשביעית, השביעית משמטת בסופה. בסוף דבריו הוא מדגיש שניתן שהלוואות שניתנו בשנה השביעית נשמטות רק בסוף השנה. לא לחלוטין ברור מה קורה להלוואות מהשנים הקודמות בסוף השנה השביעית: האם במשך השנה השביעית בית הדין אינו נזקק, אך ההלוואה קיימת? אם כן, היה לב"ח להזכיר שכל ההלוואות נשמטות בסוף השנה השביעית. יתכן וכוונתו לחזור על דברי הרא"ש שניסח כך, אך המשמעות היא שכבר מתחילת השביעית אין גבייה של החובות מהשנים הקודמות, וממילא חובות אלו לא ייתבעו לעולם, ובסוף השנה השביעית חובות השנה השביעית נשמטות. זו הסיבה שהוא אומר שצריכים לכתוב שני פרוזבולים – האחד על ששת השנים, ופרוזבול נוסף על ההלוואות שניתנו בשנה השביעית.

הקרבן נתנאל מביא שהרדב"ז (לא מצאנו את מקורו ברדב"ז) מציע שהרמב"ם והרא"ש אינם חולקים, שניהם מסכימים עם הב"ח. הקרבן נתנאל דוחה את דבריהם:

קרבן נתנאל מסכת גיטין פרק ד סימן כ אות א

בשו"ת הרדב"ז ח"א סי' פ' כתב דלא פליגי, דהרמב"ם איירי במלווה הנעשה בשנה השביעית עצמה, דיכול אדם לתובעה ביום אחרון של שמיטה, ובנדון זה אף רבינו (הרא"ש) מודה דנגבית על ידי בית דין, וכותבין עליו פרוזבול ולא כן עמדי, דאם כן הוה לרבינו לתרץ הכי הקראי אהדדי. ועוד, מאיזה טעם או סברא נחלק בין החוב שנעשה קודם או בשנת השבע? גם הב"ח דרך במסילתו ... ודבריו תמוהים

רבי יהונתן אייבשיץ מסביר שהאבן עזרא לא מתכוון לחלוק על חז"ל, אלא שהוא מקבל את דעת הרא"ש. אמנם הוא תמה על שיטתם, אך מסיים ואומר שראוי לחומרה לחשוש לשיטתם!

תומים סימן סז ס"ק כו

אלא דלא ידעתי פשרה זו מה טיבו ומנ"ל זה, אם צוותה התורה כמו שכתב הרא"ש בפירוש הפסוק מבלי לנגוש את רעהו בכל שנת שמיטה, מה הבדל יש אם הלווהו קודם או בשנת שמיטה, סוף כל סוף חל שמיטה עליו תיכף לאחר הלואה!

וגם הרב אבן עזרא בפירושו לתורה (דברים טו א) מפרש 'מקץ שבע שנים' היינו תחילת שבעה שנים, נראה דנתכוון לדברי הרא"ש, כי חס ושלום לומר שהיה בו שמץ מינות לחלוק אקבלת חז"ל דסבירא להו סוף שמיטה משמט, כמבואר במשנה. רק נתכוון לדברי הרא"ש, דמתחיל תיכף אפקעתא דמלכא ואינו יכול לתובעו ולא יגוש את רעהו, ולכן יש להחמיר ולעשות פרוזבול בסוף שנה שישיית וירא שמים יוצא ידי כולם

התומים מקשה על הרא"ש: אם שנת השמיטה היא שנה של השמטת החובות, לכאורה זה אומר שכל הלואה שניתנת בשמיטה אוטומטית נשמטת. אם כך, מה הטעם לחתום על פרוזבול נוסף בסוף השנה? החתם סופר חולק על כך. הוא סובר ששמיטת הכספים לפי שיטה זו חלה בשני רגעים מסוימים: ברגע של כניסת השנה השביעית, וברגע של יציאתה:

שו"ת חתם סופר חלק ה (חושן משפט) סימן נ

לפע"ד סברת הרא"ש כי היכי דשמיטה דסוף השנה היא ברגע צאת היום ערב ראש השנה דשמינית, הכי נמי שמיטת הכניסה שבתחילת השנה תליא ברגע יציאת הככבים דראש השנה של שביעית. וכן משמע קרא "כי קרא שמיטה לה", בשעה שקרא שמיטה, שהוא זמן מקרא קדש של כניסת היום, אבל רגע אחר כך כבר עבר ליה זמניה, והמלווה חברו אחר כך יכול לנגושו בשביעית שלא יצאו עליו כוכבים של כניסת השנה. ומשום הכי לא מצינו מפורש בש"ס המלווה את חברו בשביעית עצמו מה דינו ... ע"כ כנ"ל

הרב קנייבסקי מסביר את הרא"ש כדרך שאנחנו הסברנו את דבריו בתחילה, ומסביר מדוע הרא"ש אוסר שחתימת הפרזבול תעשה בשמיטה:

דרך אמונה - ביאור ההלכה הלכות שמיטה ויובל פרק ט הלכה ז

ומדבריו נראה דס"ל דלאו דלא יגוש איכא מיד כשנכנסה שביעית, ולכך אסור לו לתבוע החוב מיד, דעובר בלאו זה, אבל החוב אינו משמט עדיין, והלווה חייב לשלם, דדין השמטת החוב אינו אלא בסוף השמיטה, אלא שיש איסור על המלווה לתבוע. ולכן כשהלווה מחזיר מעצמו אין צריך לומר לו 'משמט אני', שהחוב עדיין לא הושמט והא דאין כותבין פרוזבול בשביעית היינו כיון דאסור לתבוע החוב, ואם בית הדין נזקקין לכתוב פרוזבול הוה ליה כנזקקין לגבות החוב שהרי לכך כותב הפרוזבול ולכן אסור

הרב קנייבסקי מסביר כך: הפרזבול מבוסס על תביעת החוב בבית הדין בשעת חתימת הפרזבול. הרא"ש פוסק שהחוב נשמט בסוף השנה, אך אסור לתבוע אותו החל מתחילת השנה השביעית. אם כך, החל מתחילת השנה השביעית אסור לחתום על פרוזבול, שהרי היא כתביעת החוב! לכן המשנה אומרת שיש לחתום על פרוזבול לפני תחילת השנה השביעית, אך אם חתם בשנה השביעית, זה משמר את החוב (למרות שעבר בכך על איסור תביעת החוב בשנה השביעית):

..... וצ"ל לדעת הרא"ש דאף על גב דאסור לכתוב פרוזבול משנכנסה שביעית, מכל מקום בדיעבד אם עבר וכתבו עד ערב ראש השנה של מוצאי שביעית יכול לגבות עליו, ומשמע מדקתני 'גובה עליו והולך' דמותר אפילו לתבוע את החוב אך כאן אנו נתקלים בבעיה. הפרזבול אינו רק משמר את החוב, אלא גם משמר את זכות תביעת החוב. אם בשנה השביעית כבר אסור לתבוע את החוב, כיצד יתכן שהפרזבול יישמר זכות שכבר אין למלווה?

וצ"ע איך מהני הפרוזבול לעניין שיוכל לתבוע את החוב, הרי אין יכול למסור לבית דין אלא מה שיש לו, וכיוון דמשנכנסה שביעית אסור לו לתבוע את החוב, ורק שהחוב עדיין לא הושמט, ואם כן אין יכול למסור לבית דין אלא שלא יושמט החוב, אבל זכות לתבוע, כיון שאסור לו לתבוע לפני כתיבת הפרוזבול, איך יכול הפרוזבול להתיר לו לתבוע?

כדי לענות על שאלה זו, הרב קנייבסקי הופך את כל הסוגיה:

ואפשר לומר דדעת הרא"ש ז"ל דלאו דלא יגושי' אינו אלא דווקא בשנת שביעית שיש עדיין חוב אסרה תורה ליגוש חוב זה, אבל אחר שביעית ליכא כלל איסור 'דלא יגושי', דלאו זה לא נאמר אלא בשנת השביעית עצמה, וכלשון הפסוקים שדקדק הרא"ש ז"ל, אלא דמכל מקום לאחר שביעית הושמט החוב ואין מה לתבוע. אבל אם כתב פרוזבול בשביעית נמצא שהחוב לא הושמט בשביעית, וממילא יכול לתבוע גם כן אחר שביעית, שאין האיסור לתבוע אלא בשביעית עצמה, אבל אחר שביעית, כיוון שיש חוב, מותר לתבוע. נמצא דאהני הפרוזבול דהחוב לא הושמט, וממילא גובה עליו והולך אחר כך ... ולפי"ז לאו דלא יגוש לעולם אינו עובר אחר שביעית כלל אלא שאין לו מה לתבוע שהרי הושמט החוב ואינו עובר עליו אלא בשביעית עצמה

בחצי הראשון של היחידה ניסינו לבחון אם משמעות שמיטת החובות היא שהחוב כבר אינו מחייב, או שאסור לתובע לתבוע אותו. הרב קנייבסקי מעיר שלא הגיוני ששני הדברים יקרו: אם החוב כבר אינו קיים, אין למלווה איסור לתבוע, יותר מאיסורו של כל אדם אחר לתבוע חוב שאינו קיים. כלומר, אם אסור למלווה לתבוע את ההלוואה, והוא תובע אותה, הוא עובר על "לא ייגוש". אבל אם החוב כבר אינו קיים, הוא אינו עובר על "לא ייגוש", אלא על "לא תגנוב"!

אם כך, אומר הרב קנייבסקי, ניתן לבאר לפי הרא"ש כך: שנת השמיטה היא שנת "לא ייגוש". במשך השנה השביעית אסור לתבוע את ההלוואה. בתום שנת השמיטה, החוב מבוטל ומושט. לכן בכניסת השנה הששית נאסר לתבוע הלוואות. בסוף השנה החובות יתבטלו. מי שחתם על פרחבול בשנה השביעית אמנם עבר על איסור התביעה בשביעית, אך החוב לא יבוטל בסוף השנה, ובשנה הבאה כבר יהיה מותר לתבוע את החובות הקיימים, מכיוון שאיסור "לא ייגוש" קיים רק במשך שנת השמיטה!

בעזרת תובנה זו, הרב קנייבסקי פותר בעיה נוספת:

הרא"ש במספר מקומות מתמודד עם המנהג שהיה בארצו, לא לחתום על פרחבול וגם לא להשמיט את הכספים.

שו"ת הרא"ש כלל עז סימן ב

דברים רבים היו לי עם גדולי העיר, מדוע אינם משמיטים כספים? ואמרו שכבר נהגו כל הארץ הזאת שלא להשמיט, ואי אפשר לבטל המנהג שנהגו בו ימים רבים ... ומצאתי התנצלות לעצמי על שמיטת ידי, שאינני מתעורר לבטל מנהגם. ואומר אני דאפשר כיוון שפשט המנהג שלא להשמיט, והכל יודעים זה, הוה ליה כאילו התנה המלווה על מנת שלא תשמיטנו שביעית

הרא"ש אומר שמכיוון שאף אחד אינו משמיט, מתייחסים לזה כתנאי בהלוואה, שהשביעית לא תשמט. הקצות מקשה על כך: הרי הרא"ש גם סובר שהחל מתחילת השנה השביעית אסור לתבוע חובות. אולי התנאי יועיל לעניין שהחוב לא מבוטל, אך האם הוא מועיל לעניין איסור התביעה?

קצות החושן סימן ס"ז ס"ק א

ואכתי קשיא לי: בשנה השביעית גופה, דאינו משמט, אבל מיד כשהגיע תחלת השמיטה אין בית דין נזקקין לגבות שום חוב, וגם המלווה בעצמו אין לו ליגוש מהתחלת שבע, אף על גב דאינו משמט אלא בסופה, וכמו שכתב הרא"ש פרק השולח (גיטין פ"ד סי' כ"י) ע"ש, ובזה לא שייך תנאי, דזה אינו תנאי שבממון אלא מלתא דאיסורא!

לפי שיטות אחרות ניתן לענות שאיסור הנגישה חל בד בבד עם שמיטת החוב. כאשר החוב אינו קיים, אזי גם אסור לתבוע אותו. בדומה לדברים שלמדנו בדברי הגר"ש שקאפ, ראשית החוב הממוני מבוטל, ומתוך כך אסור לתבוע אותו. אך הרא"ש אומר שבשלב ראשון יש איסור לנגוש, עוד לפני שהחוב מושמט. אם כך, כיצד התנאי שהשביעית לא תשמט עוהר? הרב קנייבסקי עונה לפי דרכו:

ועפ"ז מיושב מה שהקשה הקצות החושן ס"ק א' ... דכיוון שעברה שביעית נפקע האיסור של 'לא יגוש', ועל החוב שלא ישמט מהני, דהוה כאילו התנה שלא ישמט, ומותר לתבוע

כלומר, אכן – בשנת השמיטה יהיה אסור לתבוע, מפני ששם נאמר איסור "לא יגוש". התנאי מועיל להתיר את תביעת החובות אחרי השמיטה, שכן לשיטת הרא"ש החוב בטל רק אחרי השמיטה.

הלכה למעשה

התומים אומר שנכון להחמיר לחתום על פרחבול פעמיים:

אורים סימן ס"ז ס"ק נד

הירא וחרד יש להחמיר לעשות פרוזבול בערב שביעית, אם לא בהלוואה שנעשית בשביעית, דאז בלאו הכי הרדב"ז (ח"ו סי' ב אלפים רלח) והב"ח (סעיף לב) סוברים דאף הרא"ש מודה דיכול לעשות פרוזבול, אף דכתבתי בתומים דלא ידעתי טעמם, ע"ש

החתם סופר דוחה את החומרה, אומר שרבותיו לא נהגו חומרה זו, אך אומר שאין רע בחתימה על יותר מפרחבול אחד:

שו"ת חתם סופר חלק ה (חושן משפט) סימן נ

בענין פרוזבול שחשקה נפשו היפה לכתוב פרוזבול ולמסור דבריו בפני וכ' להיות השנה הזאת שנת תקס"ד שנה ששית לשמיטה להרמ"א ז"ל שפסק כהנך גאונים וחשש לשיטת העיטור והרא"ש דאין כותבים פרוזבול משנכנס שנת ז':
אנא עובדא ידענא, שמורי ורבי החסיד זצ"ל מסר דבריו לפני וחד דעימי בסוף שנת תקמ"ד הנכנס לתקמ"ה דהיינו סוף שמיטה וידענא שלא עשה פרוזבול בסוף תקמ"ג כי לא זזה ידי מתוך ידו ממש לידע כל דרכיו מוצאיו ומובאיו וטעמא רבה איכא, דלא יהא אלא פלוגתא שווה בשווה, היה לו לומר: כל המקל בארץ, הלכה כמותו בחוץ לארץ, ומכל שכן הכא דכל הפוסקים חולקים חוץ מהעיטור והרא"ש...
מעיקור הדין אין לחוש כלל, ומכל מקום אם נפשו אוותה ויעש אין מזחיחין אותו. ומהיות טוב אל תקרא רע, ואין כאן משום יוהרא ... דהא פרוזבול המוקדם כשר, וכל שעתא ושעתא זמניה הוא וזכור לטוב
בסופו של דבר, הפרחבול אינו מעשה מצווה, אלא שטר ממוני. אם אדם מעוניין לחתום עליו, בכל עת שירצה, אין רע.
הרב עובדיה מסכס שאין צורך לכתוב פרוזבול לפני השמיטה:

שו"ת יחיה דעת חלק ד סימן סב

שאלה: האם צריכים לעשות שטר פרוזבול בערב שנת השמיטה, בכדי שיוכל כל אחד לתבוע חובו לאחר מכן?
אולם אנו אין לנו בזה אלא דברי מרן השלחן ערוך ... ואם הלכה רופפת בידך צא וראה היאך העם נוהג ונהוג כן. בסיכום: אין צורך לכתוב פרוזבול אלא בסוף שנת השביעית.
החלקת יעקב מסביר שאלו שנהגו להחמיר ולחתום על שני פרוזבולים עשו זאת מסיבה שונה:

שו"ת חלקת יעקב חושן משפט סימן ו

ג) וראיתי בשם הגר"א שהיה מחמיר לעשות פרוזבול בתחילת שנת השמיטה, היינו סוף שנה שישית וסוף שנה שביעית, וקרוב לומר שהוא לרוב חסידותו חשש למחלוקת הפוסקים בשנות השמיטה, עיי' טור סי' של"א, דדעת רש"י ששנת השמיטה היא שנה אחת קודם חשבון שלנו, דאין סברא לומר דחש להא דהרא"ש כיון דהוא בעצמו גורס בתוספתא דהפרוזבול צריך להיות בסוף שמיטה, והבן
החלקת יעקב מסביר שהסיבה שהחמירו היא מפני המחלוקת אם השנה הששית שלנו היא בעצם שנת השמיטה. לכן מחמת הספק כתבו פרוזבול פעמיים, בסוף השנה השביעית, ובסוף השנה ספק-שביעית. הוא מסיק שאנו כבר הכרענו את הספק:

ד) מסקנא דמילתא: כיוון דכבר נהגין לעשות שנת השמיטה כחשבון שלנו, אם כן אין צריך לעשות פרוזבול רק בסוף שמיטה לפי החשבון שאנו נוהגין ... ובאמת בערי פולניה לא ראינו בכלל מי שיעשה פרוזבול, רק החרד שבחרדים, רק בערי ליטא שמעתי שהיו מחמירים יותר בזה, ואין להאריך יותר

מלשון החתם סופר והתומים משמע שהיו חותמים על שני פרוזבולים, לחומרה. כך גם עשה הגר"א. מדברי החלקת יעקב עולה שהחומרה של הגר"א אינה נובעת מחשש לשיטת הרא"ש, אלא מהחשש שטעינו במניין שנות השמיטה.

הלכה למעשה, נראה שיש נפקא מינה בין הסיבות הללו.

מצד החשש לדברי הרא"ש, יש מקום לכתיבת שני פרוזבולים.

אך מצד הטעות במניין השנים, מסתבר שבימינו אסור לחתום על שני פרוזבולים. מדוע? בשנים עברו כאשר היה יישוב דל אם בכלל בארץ ישראל, השמיטה באה לידי ביטוי בשמיטת הכספים בלבד. אם כן, אם יש ספק בשנים, מה רע בכתיבת שני פרוזבולים. כמה דקות עבודה והנה, חששנו לשתי השמיטות.

אך כיום, שרוב שומרי המצוות נמצאים בארץ ישראל, עיקר משמעות השמיטה היא שמיטת הקרקעות. אם תעלה טענה שהשמיטה שאנו מקיימים איננה השמיטה הנכונה, הרי שהוצאנו לעז על רוב שומרי התורה, זה אסור.

אם כן, מסתבר שכיום לא רק שאין עניין, אלא גם יש לאסור לחתום על פרוזבול לפני שנת השמיטה.

לסיכום:

התורה אוסרת לנגוש את החובות אחרי שמיטת הכספים. במושגים של חושן משפט ניתן לדבר על שלושה דברים: א. ביטול החוב: החוב משקף מציאות אמיתית בו אדם חייב לרעהו. ביטול החוב מוחק את המציאות הזאת. ב. איסור תביעה: יתכן מצב בו ישנו חוב, אך אסור לאדם לתבוע אותו.

מה עושה שמיטת הכספים?

מהמשניות עולה שעל המלווה לומר שהוא משמט את החוב, אך דעת חכמים נוחה ממי שמתעקש להשיב את החוב, ובמצב זה מותר למלווה לקבל את הכסף.

שאלת משמעות שמיטת החוב מתעצמת לאור דברי הגמרא במסכת גיטין (דף לו ע"א) שאומרת שניתן "לתלות" עד שהלווה ישיב את הכסף. גם בירושלמי נאמר ש"הימין פשוטה לקבל".

התור"ד אומר שעל המלווה לומר שהוא משמט את החוב, אך לאחר מכן רשאי ללחוץ על הלווה להשיב את ההלוואה. לשיטתו החוב עומד בעינו, למלווה אסור ליזום את הגבייה. (העלי תמר אומר שלשיטתו דברי הירושלמי כפשוטם).

הערוך אומר שה"תלייה" היא תליית עיניו בו, כדי שירגיש חוסר נעימות מוסרית (המאירי ממשיך את הדברים ומדבר על דיבור מפורש על חוסר המוסריות של אי השבת ההלוואה, לא רק רמיזה לכך). לכאורה המשמעות היא שהחוב נמחק, ובכל זאת כדאי שאדם יבין שזה לא מוסרי ללוות ולא להשיב. אם בכוחו להשיב, נכון שיש להשיב (העלי תמר מסביר שלשיטתם הימין פשוטה לקבל רק כאשר הלווה מתעקש להשיב את החוב, ולא קודם לכך).

המשנה ראשונה מסביר שתתכן הבחנה בין שני דברים: המציאות של החוב, והמצווה להשיב כסף שאדם לקח מרעהו.

יתכן מצב בו אין חוב, אך מוסרית ראוי שאדם יתן לרעהו את מה שקיבל ממנו.

יש מקום להתלבט אם הכוונה היא שאין חוב, ובכל זאת ישנה חובה מוסרית (כך משמע מלשון רש"י, האומר שתולה אותו עד שיאמר כך, אך לא משום החוב, שהרי אין חוב), או שהכוונה היא שעדיין יש חוב, אך אסור לגבות אותו (כך יותר משמע מלשון המשנה ראשונה).

היראים לוקח צעד נוסף: מבחינת הלווה, ישנה חובה להשיב את החוב גם אחרי השמיטה. החוב עדיין עומד בעינו. על המלווה מוטל להשמיט את החוב. לכן הלווה צריך ללכת לפרוע את חובו למלווה, ורק כאשר המלווה אומר שהוא משמט את החוב נמחק. ברם, בשונה מהתור"ד, אחרי שהמלווה אומר שהוא משמט את החוב, החוב נמחק. כלומר, לפי התור"ד המצווה היא לומר שהוא לא גובה. לפי היראים המצווה היא למחוק את החוב באמירה זו.

אך ראשוני אשכנז המובאים במדכ"י אומרים שעצם הגעת מועד השמיטה מוחקת את החוב.

הצד השני של הדיון הוא מקומו של אמירת "משמט אני לך". לפי התור"ד והיראים, כל מהות שמיטת החובות זו אמירה זו (לפי התור"ד זו פחות או יותר המצווה כולה, לפי היראים אמירה זו היא מחיקת החוב). החתם סופר מסביר שלפי רוב הראשונים זהו פרט בדין, ולא עיקר המצווה. עיקר המצווה היא שהחוב נמחק, וממילא אסור לתבוע אותו. כאשר הלווה פונה להשיב את החוב, ישנה מצווה נוספת, לומר שהוא משמט את החוב.

ניתן לסכם את שלושת השיטות הללו כך:

לפי התוספות ר"ד: החוב עצמו אינו בטל כלל, גם אחרי השמיטה. כל מצוות שמיטת כספים היא שהמלווה יודיע שהוא מוחל ללווה.

לפי היראים: החוב אינו בטל מעצמו. מצוות השמטת כספים היא לבטל את החוב.

לפי שתי השיטות הללו, "חה דבר השמיטה" הוא עיקר מצוות השמיטה.

לפי הראשונים המובאים במדכ"י, וכן לפי ביאור החתם סופר ברש"י: שמיטת הכספים מבטלת את החובות. בנוסף לכך ישנו ציווי על "דבר השמיטה", לומר שהחוב שמוט, למרות שזה קרה גם בלי ההשמטה.

שמיטת כספים – בתחילת או בסוף השמיטה?

בתורה נאמר "מקץ שבע שנים תעשה שמיטה".

על ידי ההשוואה לפסוקי מעמד הקהל, הנעשה בסוכות שאחרי השמיטה, חז"ל בספרי מראים שהמושג "מקץ שבע שנים" נקרא "שמיטה", למרות שבעצם מדובר בזמן שאחרי השמיטה.

האבן עזרא אומר שפשט הפסוק הוא ששמיטת הכספים חלה בתחילת השנה. הרמב"ן אומר שגם אם האבן עזרא בוחר להתעלם מדרשת חז"ל, הפשט הוא סוף השנה, ולא תחילתה.

בתוספתא נאמר שכותבים פרוזבול בערב ראש השנה של השביעית. משמע שמיטת הכספים היא בתחילת השמיטה. הרשב"א אומר שגירסה זו משובשת, ובודאי שמיטת הכספים היא בסוף השנה. אך העיטור והריב"מ"ץ אומרים שצריכים לכתוב את הפרוזבול לפני השמיטה. הרא"ש הולך בדרכם ומסביר שבית הדין אינו גובה חובות בשנה השביעית, למרות שהשמיטה תהיה בסוף השנה. אם כך, מתי נכון לכתוב את הפרוזבול? הפרוזבול יאפשר את גביית החובות שניתנו לפני חתימתו. מה יקרה לחובות שניתנו בשנה השביעית?

מלשון הב"ח משמע שהרא"ש מבין שיש שתי שמיטות – החובות שניתנו בששת השנים, אותם אסור לגבות במשך השנה השביעית, ובסוף השנה חובות השנה השביעית נשמטים. הרדב"ז תמה ודחה את דבריו. התומים אומר שמלשון הרא"ש לא משמע כדברי הב"ח. לא משמע שיש שתי נקודות זמן, אלא במשך כל השנה השביעית אסור לתבוע את החוב. המשמעות היא שהלוואה שניתנה בשביעית, מיד אסור לתבוע אותה (בשונה מהב"ח, ממנו משמע שרק בסוף השנה יהיה אסור לתבוע את החוב הזה). החתם סופר חוזר וחולק על התומים, ואומר שאכן יש שני רגעים של שמיטה – רגע תחילת השנה השביעית, ורגע סיום השנה השביעית.

הרב קנייבסקי מסביר כך: בשנה השביעית אסור לתבוע חובות. ובצאת השנה החובות נמחקים. הפרוזבול הוא מסירת החוב לגביית בית הדין, דבר שאסור לעשות בשנה השביעית. אך מי שעושה זאת משמר את החוב, ובעבור השביעית מותר לחזור ולתבוע את החובות שהשתמרו (כאמור, איסור התביעה הוא רק במשך השנה השביעית, לא לאחר מכן).

למעשה:

התומים והחתם סופר מעודדים לחתום על שני פרוזבולים.

הגר"א הציע לחתום על שני פרוזבולים מסיבה אחרת: מהחשש שמא טעינו במניין שנות השמיטה.

אם זהו החשש, אם זה העניין, מסתבר שבימינו אסור לחתום על שני פרוזבולים. מדוע? בשנים עברו כאשר היה יישוב דל אם בכלל בארץ ישראל, השמיטה באה לידי ביטוי בשמיטת הכספים בלבד. אם כך, אם יש ספק בשנים, מה רע בכתיבת שני פרוזבולים. כמה דקות עבודה והנה, חששנו לשתי השמיטות.

אך כיום, שרוב שומרי המצוות נמצאים בארץ ישראל, עיקר משמעות השמיטה היא שמיטת הקרקעות. אם תעלה טענה שהשמיטה שאנו מקיימים איננה השמיטה הנכונה, הרי שהוצאנו לעז על רוב שומרי התורה, וזה אסור

ביחידה זו הגדרנו את מצוות שמיטת הכספים. ביחידה הבאה נברר אלו חובות שמיטת הכספים משמטת ואלו חובות לא.